

De l'«esclat social» d'octubre de 2019 al canvi constitucional. El significat polític de les mobilitzacions socials a Xile

Manuel Antonio Garretón

UNIVERSIDAD DE CHILE

magarret@uchile.cl

ORCID: 0000-0002-7062-675X

Rommy Morales-Olivares

UNIVERSITAT DE BARCELONA

rommymorales@ub.edu

ORCID: 0000-0003-2196-1444

Rebut: 02/09/2023

Acceptat: 20/09/2023

RESUM

A partir d'una hipòtesi sobre la transformació al llarg del temps de la societat i de la configuració de la democràcia, en les seues dimensions culturals i polítiques, s'estudien les causes de l'esclat social d'octubre de 2019 a Xile, i la trajectòria de la relació entre política institucional i les mobilitzacions socials que van desembocar en el plebiscit de 2020 per a la Nova Constitució. La qüestió plantejada és fins a quin punt els dos grans problemes en joc identificats podran ser superats: un nou ordre econòmic social que supere el model instal·lat per la dictadura (el «neoliberalisme amb característiques xilenes»), corregit parcialment pels governs democràtics de la Concertación i la Nueva Mayoría (Garretón, 2012; Mayol, 2013; Atria, 2013), com a coalicions de centreesquerra, i noves formes de relació entre política i moviment social que podrien superar el model clàssic d'imbricació entre tots dos per al cas de Xile i la seua ruptura radical respecte del passat.

Paraules clau: esclat social; neoliberalisme; política institucional; moviment social; procés constituent.

ABSTRACT. *From the October 2019 Riots to Constitutional Change. The political meaning of social mobilisations in Chile*

The paper examines the causes of the social revolt in Chile in October 2019 and the path carved out by the relationship between institutional policies and social mobilizations, and that led to the 2020 plebiscite for the New Constitution. It is based on a hypothesis on the epochal transformation of society and the configuration of democracy in its cultural and political dimensions. The key question posed is: To what extent can the two main problems be solved?, to wit: (1) finding a new social-economic order to replace the model imposed during the dictatorship ("neoliberalism with Chilean features")—a model that was tweaked by the *Concertación* and the *Nueva Mayoría* center-left coalition governments (Garretón, 2012; Mayol, 2013; Atria, 2013); (2) coming up with new kinds of relationship between politics and the social movement, offering scope for going beyond the classic model and for marking a radical break with the past, as in Chile's case.

Keywords: social revolt; neoliberalism; institutional policy; social movement; constitutional process.

Agraïments: Observatorio de Transformaciones Socioeconómicas (ANID/PCI/Max Planck Institute for the Study of Societies/MPG190012).

SUMARI

- Antecedents històrics
- Enclavaments, amarraments i neoliberalisme amb característiques xilenes: el context previ a l'esclat social
- L'esclat social del 18 d'octubre xilé
- Les paradoxes de l'Acord nacional per la pau social i la Nova Constitució i les seues projeccions a futur
- Els límits de la demanda transformadora
- Conclusions
- Referències bibliogràfiques
- Nota biogràfica

Autora per a correspondència / Corresponding author: Rommy Morales-Olivares. Universitat de Barcelona, Departament de Sociologia, Facultat d'Economia i Empresa (edifici 696), avinguda Diagonal, 694, 08034, Barcelona.

Suggeriment de cita / Suggested citation: Garretón, M. A., i Morales-Olivares, R. (2023). De l'«esclat social» d'octubre de 2019 al canvi constitucional. El significat polític de les mobilitzacions socials a Xile. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 137(2), 91-104. DOI: <http://doi.org/10.28939/iam.debats-137-2.6>

ANTECEDENTS HISTÒRICS

Aquest article analitza les possibles causes de l'esclat social xilé d'octubre de 2019 en relació amb l'evolució de la política institucional respecte de les mobilitzacions socials, que van desembocar en el plebiscit de 2020 que va aprovar el principi d'una nova constitució —que reemplaçés la Constitució de 1980 que regeix actualment a Xile— elaborada per la ciutadania i el text de la qual va ser rebutjat en l'anomenat plebiscit d'eixida el setembre de 2022, la qual cosa va donar origen a un nou procés constituent el text del qual serà plebiscitat el desembre de 2023. L'objectiu és analitzar les possibilitats que van emergir després de l'«esclat» en relació amb la superació de les dues grans problemàtiques plantejades en les demandes socials: d'una banda, la generació d'un nou ordre econòmic social que superés el model instal·lat per la dictadura, és a dir, el «neoliberalisme amb característiques xilenes»; d'altra banda, l'establiment de noves formes de

relació entre política institucional i moviment social, que podrien superar el model clàssic d'imbricació entre tots dos, del qual les mobilitzacions socials des de començaments de la dècada del 2010 havien mostrat una ruptura i crisi (Garretón, 2016a).

Les democràcies capitalistes postautoritàries i colpejades per crisis polítiques afavoreixen el sorgiment d'institucions i polítiques públiques febles en l'enfortiment de la democràcia i en la disminució de la desigual distribució de poder (Madariaga, 2020). En aquest context, l'article basa la seua anàlisi en una observació sociològica fonamentada en la revisió bibliogràfica i entrevistes a actors rellevants del període. L'anàlisi ha mostrat que, en primer lloc, l'ordre social neoliberal xilé, si bé va ser corregit parcialment pels governs democràtics de la Concertación de Partidos por la Democracia (a partir d'ara, Concertación) i la Nueva Mayoría (Garretón, 2012; Mayol, 2013; Atria, 2013; Morales-Olivares,

2023), com a coalicions de centreesquerra, no van aconseguir superar les condicions de desigualtat pròpies del neoliberalisme. La coalició governant del període, la Concertación de Partidos por la Democracia, va ser capaç de mantenir el control institucional a través de la incorporació progressiva d'elements socialdemòcrates, principalment en l'àmbit discursiu i ideològic, amb algunes reformes parcials significatives (Garretón, 2012; Ffrench Davis, 2003). El bloc polític xilè governant va enfrontar creixents problemes d'exigibilitat substantiva de la base social, a causa de la necessitat d'incorporar-hi els sectors empresarials més amplis per a consolidar-se i la falta d'integració de les forces polítiques de base o moviments socials, és a dir, el manteniment en democràcia de l'escissió entre política institucional i societat. Un element transversal va ser la no incorporació dels grups subalterns que intentaven disputar el poder polític i tematitzar la desigualtat social. Com a resultat d'això, el neoliberalisme hi ha romàs, perquè el resultat del treball en política econòmica de la Concertación va ser insuficient, avaluat d'acord amb els actors del període i les seues premisses inicials, que s'assenyalaven en el retorn a la democràcia a Xile a finals dels vuitanta.

En relació amb el context històric, des de 1960, Xile ha experimentat un dels períodes de desenvolupament capitalista més accelerats de la història mundial (Ffrench-Davis, 2003; Garretón, 2012), la qual cosa va detenir i va fer retrocedir l'impuls cap a transformacions profundes dut a terme pel govern socialista de Salvador Allende (1970). Després del colp d'estat de 1973 que va consolidar la dictadura militar, les reformes estructurals impulsades sobre la base del model neoliberal van socavar la igualtat i van fomentar les privatitzacions i la liberalització econòmica. S'ha arribat a afirmar que Xile no ha experimentat un procés de modernització, sinó de creixement rendista (PNUD, 1998; Palma, 2010; Madariaga, 2020). El colp d'estat i la dictadura van reorganitzar tots els àmbits de la societat, el discurs fundacional reflectit es va definir com un sistema superador de l'«estatisme exagerat». En 1980, es va establir una nova constitució política,

elaborada per la Comissió Ortuzar, integrada per tècnics i intel·lectuals de dreta, que va restablir el marc legal, caracteritzat per ser escrit i atorgar gran poder a l'executiu, especialment per a assegurar la continuïtat d'Augusto Pinochet (Vergara, 2020; Cordero, 2020; Morales-Olivares, 2021). Aquesta constitució, imposada en un plebiscit fraudulent, «no es va caracteritzar per la pluralitat política dels seus membres, ni per la postulació de diferents cosmovisions» (Bassa i Viera, 2008), i actualment es manté vigent, no sense modificacions, especialment realitzades en el període del president Ricardo Lagos, la qual cosa dona compte de la continuïtat d'aquest model. La victòria de les forces democràtiques de centreesquerra en el plebiscit o referèndum de 1989, en què la Concertación sostenia el suport a l'opció NO (no a la continuïtat de Pinochet en el poder), va generar temors d'una reculada autoritària pragmàtica per part de la dreta (Weyland, 1999: 69). En aquest context, la transició a la democràcia va tenir un caràcter de pacte imposat o obligat unilateralment, més que pròpiament pactada, la qual cosa va suposar negociar i consensuar unes certes reformes graduals. Sobre aquest tema, Gruninger (2003: 6) sosté que: «El marc en el qual es va negociar la transició no va permetre al nou govern introduir canvis democràtics radicals. Entre els obstacles hi havia la Constitució de 1980, que garantia la descentralització de l'Administració de l'Estat i la privatització de diverses funcions econòmiques públiques. Un altre obstacle va ser la necessitat de mantenir l'equilibri de forces polítiques i optar per una política de consens, en lloc de la confrontació, amb la dreta política. A això cal afegir un clima internacional favorable a les reformes econòmiques neoliberals i a les democràcies "prudents", i la reeixida situació macroeconòmica de la primera meitat dels anys noranta a Xile, que feia difícil justificar qualsevol altra estratègia econòmica». En la mateixa línia, cal destacar que els diferents governs de la Concertación en el període 1990-2010 (Aylwin, Frei, Lagos i Bachelet) es van caracteritzar per una coalició de partits polítics l'eix dels quals va ser el centre polític. Prova d'això és la destacada presència de ministres afiliats al Partido Demócrata Cristiano (PDC), la tradició regional del qual el situaria a la

dreta de l'espectre polític, encara que, en el cas xilè, la seua proximitat al centre democràtic i reformista li ha permès subscriure importants acords amb part de l'esquerra xilena. Per a les eleccions de 2013, la Concertación com a pacte va arribar a la seua fi i es va crear la coalició política Nueva Mayoría com un nou referent polític ampli de centreesquerra, que va incloure el Partit Comunista en la seua coalició i va enfrontar les eleccions de 2013, en les quals va resultar-ne electa la presidenta Michelle Bachelet. La narrativa de la Nueva Mayoría es va construir sobre la base de la mobilització estudiantil xilena de 2011, un moviment social radical, que, al seu torn, es va emmarcar en una escala de moviments socials en l'àmbit internacional i que demanava educació gratuïta i de qualitat, reforma tributària i una nova constitució, que serà la base del programa de Michelle Bachelet en el seu segon mandat (2014-2018), a la qual cosa es va agregar el tema de la reforma laboral plantejada pel Partit Comunista, recentment incorporat a la coalició (Garretón, 2016b).

L'escalada de descontentament social iniciada en 2011-2012 era tant una sanció als vint anys de polítiques de continuïtat de la Concertación com a l'elecció en 2010 del primer president de dreta després de la dictadura: Sebastián Piñera. El segon govern de Sebastián Piñera, iniciat el març de 2018, va portar la crisi a nivells insostenibles per a la ciutadania, la qual cosa es va manifestar en la crítica radical als «trenta anys». En els primers mesos, el seu discurs i mesures van ser dirigits a revocar les reformes parcials que el govern de Michelle Bachelet havia introduït en el model, amb promeses de caràcter populista en diversos camps, anunciant «temps millors». Posteriorment, amb una de les manifestacions socials més grans de la història, com van ser les de l'«esclat social», a més del desgast de quasi totes les institucions públiques, amb nivells de confiança per davall del 30 % de mitjana (Boccardo i Guajardo, 2013), les mesures del Govern es van dirigir a reprimir les mobilitzacions i a buscar una eixida a la crisi accedint a la demanda per una nova constitució, la qual cosa es materialitzarà en l'Acord nacional per la pau i la Nova Constitució, al que ens referirem més endavant.

ENCLAVAMENTS, AMARRATGES I NEOLIBERALISME AMB CARACTERÍSTIQUES XILENES: EL CONTEXT PREVI A L'ESCLAT SOCIAL

En la literatura sobre la recuperació democràtica postdictadura militar, que s'ha denominat generalitzadament *transició*,¹ hi ha consens respecte al fet que durant els governs de la Concertación i la Nueva Mayoría, si bé van aconseguir corregir alguns elements del model neoliberal heretat per la dictadura de Pinochet, es van mantenir els anomenats *enclavaments autoritaris* sota la forma de retards institucionals que impedeixen l'avanç, els canvis i el debat democràtic. Fins i tot s'ha parlat de Xile com una *democràcia semisobirana* per la permanència d'aquests lligams (Garretón, 1994; 2012; Atria, 2013; Huneeus, 2014; Fuentes, 2021). La característica fonamental d'aquests enclavaments autoritaris —que poden no sols ser institucions, sinó també actors que no juguen el joc democràtic, com ara partits o les Forces Armades, o sectors d'aquests, o eticosimbòlics, com el clima d'impunitat en matèria de violacions dels drets humans sota la dictadura— és que aconsegueixen imposar-se i perdurar en el marc de la democràcia, evitant-ne la transformació estructural, mitjançant estratègies que inclouen des de la creació d'institucions que limiten el canvi polític fins a l'establiment de pràctiques discursives, amb la finalitat de deslegitimar aspec-

1 Si utilitzem aquest terme de transició és pel seu ús generalitzat. Ens sembla, però, un concepte inadequat i inexacte, en la mesura que, en el cas xilè, cada govern va definir el terme *transició* identificant-lo amb la seua política, la qual cosa va permetre'n l'ús polític per a justificar des d'un costat i l'altre les seues pròpies estratègies i que paregués no tenir final, com correspondria al concepte *transició*. En termes estrictes, sembla més adequat referir-se a la transició d'un règim polític a un altre com aquell període que s'inicia en el moment en què el conjunt d'actors defineix les seues accions en termes del règim que reemplaçarà el vigent, i acaba amb l'adveniment d'un nou règim. En el cas xilè, la transició s'inicia amb el plebiscit del 5 d'octubre de 1988 i acaba amb la inauguració del primer govern democràtic postdictadura l'11 de març de 1990. El que ve després en alguns casos és la democràcia plena o, com en el cas xilè, una «democràcia incompleta» (Garretón, 2003) o «semisobirana» (Huneeus, 2014), que té com a tasques la consolidació democràtica i la superació dels dèficits democràtics. El terme més adient, a parer nostre, és el de *democratització política*.

tes clau de la consolidació democràtica (Garretón, 1990; 1997). Entre aquestes es troba l'hegemonia indisputada del model d'economia de mercat de la dictadura i el seu conseqüent impacte en la desigualtat socioeconòmica a Xile (Silva, 2012; Garretón, 2003; Siavelis, 2009), i també la configuració d'una política institucional, particularment un sistema electoral i de partits polítics difícil de reformar, que va desincentivar la participació popular, ja que va entregar a l'elit dirigent el control sobre les disputes i els processos polítics (Garretón, 1990; 2003; Luna, 2008; Siavelis, 2009; Atria, 2013). Tot això ha repercutit en la crisi de representació, desconfiança i legitimació cap als actors polítics i les institucions (Garretón, 2016a; Joignant, Morales-Olivares, i Fuentes, 2017; Alvarado-Espina, Morales-Olivares, i Rivera, 2020).

La tesi dels enclavaments autoritaris o, si es vol, retards dictatorials en el sistema democràtic xilè dona compte de la impossibilitat de transformació social fora de la lògica neoliberal, o fora de l'esfera política institucional, tal com va plantejar la hipòtesi d'aquest article. El sociòleg Tomas Moulián (1997: 45 et seq.), en el seu llibre *Chile, anatomía de un Mito*, va desenvolupar un diagnòstic la conclusió del qual va ser que la principal tasca de la democràcia xilena després de la seua recuperació va ser garantir la reproducció social de l'autoritarisme. En aquest sentit, la democràcia s'hauria organitzat de tal manera que es va limitar l'organització sindical i es va preservar la tutela militar sobre l'activitat política a través de la tesi de la «gàbia de ferro», fent referència a les lleis polítiques amb rang constitucional elaborades entre 1977 i 1989, així com al sistema de partit que es va començar a gestar en 1983. En l'ordre constitucional xilè hi ha un «conjunt d'amarratges institucionals destinats a restringir el marge de maniobra de les futures autoritats» que van sobreviure en les anomenades *lleis orgàniques constitucionals* (com la Llei d'educació superior; la llei que regula les AFP, Administradora de Fons de Pensions; la llei que possibilita la salut privada, el Codi miner, etc.), que es van elaborar durant la segona meitat de la dècada de 1980 (Gárate-Chateau, 2012: 320-325). La qual cosa implica que l'èxit polític del model neoliberal haja d'explicar-se prenent com a antecedent

ineludible la manera en què aquest aconsegueix limitar i afeblir els principis de la democràcia representativa.

L'existència dels enclavaments autoritaris, com a mecanismes de limitació de l'avanç democràtic (Garretón, 2016b), suposa una realitat ineludible per a la construcció d'una genealogia de l'«esclat social» d'octubre de 2019 i dels processos socials, polítics i culturals que li segueixen. Sense la liberalització econòmica promoguda per la dictadura ni les traves institucionals que en van permetre la preservació, no podria concebre's la pèrdua de legitimitat que ha travessat el sistema polític i institucional xilè (Mayol, 2013; Garretón, 2016b; Morales-Olivares, 2016). I, per aquest motiu, el context de la democratització política postdictatorial a Xile és el marc general històric: «No hi ha res en la vida quotidiana dels xilens i les xilenes, independentment de la manera en què els diferents sectors i generacions l'internalitzen, que no hi tinga alguna cosa a veure [amb la dictadura]» (Garretón, 2021b: 16).

La institucionalitat heretada d'aquest període i el context de democràcia marquen les possibilitats d'acció en la democratització política xilena, i la necessitat de la modificació de la Constitució de 1980, com a pedra de topall de la majoria dels canvis, i la definició d'un procés refundacional llavors estaria definida per la necessitat de reestructuració marcada per una nova constitució. (Huneus, 2014; Garretón, 2021a; Mayol i Vidal, 2021). El que la Constitució de 1980 va aconseguir fer va ser brindar energia a una sensibilitat i pràctica jurídica que sistemàticament ha extirpat del debat polític democràtic la discussió sobre el significat mateix de l'àmbit social i la societat que es vol, transformant-lo en un llenguatge ocult propi d'experts tecnòcrates. Es va aconseguir reprogramar l'economia conceptual de la societat, amb la finalitat de constitucionalitzar una forma de vida social, i encara que la Comissió Ortuzar no va formular aquesta reflexió sobre la forma de la societat de manera sistemàtica, és el fil conductor que dona compte d'una lluita normativa per a desacreditar les idees democràtiques vinculades al socialisme, ja que es diu que contenen «un concepte d'home i la societat que destrueix la llibertat humana, els valors nacionals i l'estat de dret» (Cordero, 2020).

L'ESCLAT SOCIAL DEL 18 D'OCTUBRE XILÉ

L'«esclat social» xilè pot entendre's com a resultat de la particularitat del context local, la seua herència dictatorial i les insuficiències del procés de democratització assenyalades. Part dels esdeveniments d'octubre de 2019 van poder anticipar-se almenys pel que fa a les dues qüestions plantejades en l'article: el model econòmic social heretat i la relació entre política i societat. En relació amb l'existència d'una ruptura entre política i societat, ha de llegir-se en el context d'una llarga crisi de distanciament entre les bases socials i els representants polítics, ja diagnosticada en els primers anys de la democratització política postdictatorial. Des de la tornada de la democràcia, el suport que han rebut cadascun dels governs en els processos electorals no ha deixat de disminuir (Joignant et al., 2017), i l'èxit polític del centre esquerra i la Concertación ha sigut fortament qüestionat per la renúncia a disputar, i fins i tot per la inclinació a no impugnar, la legitimitat del model polític i econòmic de la dictadura (Motta, 2008; Garretón, 2016a). El resultat d'aquests processos és que la ciutadania ha arribat a qüestionar-se respecte al «nou subjecte polític» que podrà transformar la societat, el model socioeconòmic i el model polític, la qual cosa ha donat a llum importants moviments socials, inèdits en la història recent del país (Garretón, 2016a), així com una nova sèrie de partits polítics que es caracteritzen per una forta inclinació cap a la manera d'organització horitzontal i participativa d'aquests mateixos moviments socials (Alvarado-Espina et al., 2020). El neoliberalisme, en aquest pla, atempta contra la capacitat dels estats de frenar o enfrontar-se al procés de desvinculació entre l'estat i la societat civil (Garretón, 2016a; Madariaga, 2020). Tot això estaria fent llum sobre la crisi de la democràcia representativa i l'escissió entre política institucional i ciutadania. La democràcia com a «aspiració d'un conjunt d'institucions que assegurés que una ciutadania pogués prendre decisions rellevants per a les seues vides, a través d'un mecanisme de representació en l'estat» (Garretón, 2021b: 13), s'ha trencat.

En relació amb la crisi del neoliberalisme corregit, el 18 d'octubre de 2019, l'augment en la tarifa del

metro de Santiago, esdeveniment que va provocar les protestes, va ser la gota que va fer vessar el got d'un procés polític complex que havia posat en relació els problemes del capitalisme neoliberal i la crisi de la democràcia representativa. De fet, l'eslògan mediàtic es va convertir ràpidament en «*No son 30 pesos... Son 30 años*». En aquest context, el que s'amaga darrere del «despertar» de Xile posa l'accent en la convulsa relació entre neoliberalisme, democràcia i sobirania popular (Vergara, 2005; Garretón, 2012; Undurraga, 2014; Madariaga, 2020). Atenent a això, és clar que la clau per a entendre el «despertar de Xile» són les seues extremes desigualtats socioeconòmiques, emmarcades en una manera de progressar que, a més, s'ha vinculat a les desigualtats polítiques i els dèficits en la representació democràtica (PNUD, 2015; Akram, 2020; Peña 2020), que estan directament relacionats amb el neoliberalisme com a descriptor del progrés econòmic a Xile. I, en aquest sentit, l'origen de la crisi consisteix en un complex entramat entre el fenomen socioeconòmic mundial i el disseny institucional local, que, a més, es veu potenciat per les transformacions recents respecte de la participació popular en moviments socials fortament actius i expressius (Garretón, 2021b).

El desenvolupament neoliberal mundial d'un capitalisme industrial hegemònic i globalitzat, que, en el context europeu, afebleix l'estat i la democràcia (Scholte, 1997), en el context llatinoamericà, i particularment en el xilè, es manifesta com un capitalisme extractivista, que es nodreix d'un ja afeblit estat i una democràcia travessada per amarratges institucionals d'origen dictatorial (Morales-Olivares, 2016; Madariaga, 2019; Palma, 2020), caracteritzat per les desigualtats estructurals del model (PNUD, 2017). Les trajectòries del neoliberalisme (Morales-Olivares, 2016; Undurraga, 2014; Alvarado et al, 2020), les diferents formes en què els empresaris van exercir el seu poder (Bril-Mascarenhas i Madariaga, 2017) i el paper de les elits intel·lectuals en els processos polítics (Morales-Olivares, 2016; Gárate-Chateau, 2012; Undurraga, 2014) porten al fet que la implementació del capitalisme neoliberal xilè signifiqui l'articulació d'una força restauradora del poder

de les classes dominants (Garretón, 2003; Harvey, 2007; Vásquez, 2020) que s'acompanya d'una força mercantilitzadora i desreguladora de l'economia (Gárate-Chateau, 2012; González i Madariaga, 2018; Madariaga, 2019; Ahumada, 2019). Com ja va dir Foucault (2007), el neoliberalisme és més que una forma de governança econòmica, és un govern de societat que intervé en cada punt de la seua extensió, perquè els mecanismes competitiu puguen complir el seu paper de reguladors. Així, en el model xilè, el neoliberalisme és més que un conjunt de polítiques públiques, és una ètica social de l'empresa l'objectiu de la qual és la multiplicació de la forma «empresa» dins del cos social a través de l'afebliment de les estructures democràtiques de la societat (Foucault, 2007; Madariaga, 2020; Beckert, 2019).

A conseqüència dels processos de liberalització econòmica, la desintegració de les institucions polítiques i la supervivència dels enclavaments autoritaris de la dictadura, la forma en què avui s'entén la democràcia per part de la ciutadania ha canviat. Actualment, es comprén molt més com una experiència subjectiva i personal (Garretón, 2021b). En l'entramat entre capitalisme neoliberal i crisi de la democràcia representativa, els trencaments de la legitimitat institucional a la regió llatinoamericana han obert l'espai per a l'aparició d'un subjecte nou, molt més desconnectat de les demandes, les necessitats i les adscripcions col·lectives, i molt més preocupat per la seua particularitat com a individu. L'eix de l'organització de la societat ja no són l'economia ni la política, sinó que són les comunicacions i el consum, els àmbits social i cultural (Garretón, 2021b). Això posa en relleu llavors que, en el període de la democratització política postdictatorial, que culmina hipotèticament ara amb l'«esclat social del 18-O», Xile ha viscut un canvi d'època profund. L'anomenada «revolució capitalista» (Gárate-Chateau, 2012) dissenyada des de dalt avui es troba profundament arrelada en els aspectes culturals i normatius i en els valors dels diferents sectors socials que rebutgen les jerarquies i l'autoritat, per a reivindicar el particularisme, l'horitzontalitat de l'organització i la deliberació local i digital (Millaleo i Velasco, 2013;

Peña, 2020). «L'anomia, que era una patologia en les societats industrials d'estat nacional, com a falta de normes, avui dia és l'essència de la societat postindustrial globalitzada» (Garretón, 2021b: 12).

Aquesta nova forma d'experiència democràtica subjectiva i personal pot entendre's com l'experiència d'una democràcia «expressiva» o «contínua» (Garretón, 2021b), ja que la seua característica fonamental té relació amb el fet de no deixar-se canalitzar i de ser, per tant, una força disruptiva que es manifesta directament en l'espai públic i les xarxes socials. La ciutadania s'ha apartat de les institucions perquè els representants democràtics han deixat de ser considerats com a tal (Joignant et al., 2017; Garretón, 2021c). Són, a ulls de la ciutadania, part d'una elit política considerada distant a la base social (Luna, 2016; Gutiérrez, 2020), la qual cosa posa en relleu que els processos polítics i democràtics es duen a terme, en paral·lel, entre dos àmbits de la societat. D'una banda, en la democràcia institucional amb legitimitat afeblida, i, de l'altra, en l'àmbit de la democràcia expressiva que es du a terme en les manifestacions i mitjançant l'organització dels moviments socials.²

LES PARADOXES DE L'ACORD NACIONAL PER LA PAU SOCIAL I LA NOVA CONSTITUCIÓ I LES SEUES PROJECCIONS A FUTUR

Davant de l'amenaça de la crisi i l'augment de la violència i les violacions als drets humans que es feien evidents,³ la solució que va proposar el

2 Tanmateix, això últim no pot veure's només en els seus trets positius, perquè el fracàs del procés constituent derrotat per una àmplia majoria en 2022 amb la incorporació d'una gran massa d'electors nous sembla mostrar la possibilitat d'un estancament del procés transformador i, pitjor encara, una regressió conservadora amb el suport d'una part significativa de la ciutadania (Garretón, 2023).

3 Per al cas de l'esclat social del 18-O, a partir de l'acció policial hipotèticament fora de protocols, es van provocar al voltant de 445 danys oculars en tot el país i vora 2.400 ferits, segons fonts oficials de l'Institut Nacional de Drets Humans de Xile.

Govern de Sebastián Piñera va ser generar un enquadrament polític per a la concreció d'un acord la pretensió del qual va ser posar fi a les mobilitzacions, mitjançant un projecte de «reforma constitucional» que permetria iniciar un procés constituent, destinat a substituir la Constitució de la dictadura (Araujo, 2019; Mayol, 2019; Garretón, 2021c). L'anomenat Acord nacional per la pau social i la Nova Constitució de novembre de 2019 (a partir d'ara, Acord de novembre de 2019 o Acord) és un exemple, independentment de quins en seran els resultats, del desacoblament entre l'esfera institucional de la democràcia i la ciutadania, o, en altres termes, entre la política formal i la societat extensiva a instàncies privades i públiques, col·lectives i organitzades, de participació local, en què la població diposita les seues expectatives. Però és també un exemple de la cerca de solució per part de la política formal d'aquest desacoblament, en entregar-li a la ciutadania la definició del problema constitucional. La major part de les reivindicacions per una major quota de poder socioeconòmic i de més autogovern es van dipositar en aquest àmbit ciutadà, que no té ni l'organització ni les facultats necessàries per a superar la crisi social i política per si sola, és a dir, que, en paraules de Habermas (1991), «l'esfera pública (...) no pot entendre's com a institució, no és un entramat de normes amb diferenciació de competències i rols. Amb regulació de concisions de pertinença, permet certament traçats interns de límits, però es caracteritza per horitzons oberts, porosos i desplaçables cap a l'exterior», no sempre és procedimental i no està prou generalitzada per a tematitzar els assumptes que han de ser resolts per la política institucional.

L'Acord de novembre de 2019 a Xile va ser una fita en el procés de resolució del conflicte social. Després de setmanes de protestes socials i negociacions, representants del Govern i de l'oposició política, que incloïa els partits de centreesquerra i alguns sectors del Frente Amplio, encara que sense la participació d'altres sectors d'aquesta agrupació ni tampoc

del Partit Comunista, van arribar a un acord per a iniciar un procés constituent que buscava redactar una constitució nova. L'Acord va establir un camí per a redactar una constitució nova mitjançant una Convenció Constitucional.⁴

L'Acord de novembre de 2019 i el procés constituent que se'n deriva van representar un canvi significatiu en el panorama polític i social de Xile. La redacció d'una constitució nova va ser vista com una oportunitat per a abordar les desigualtats i construir un sistema polític més inclusiu i representatiu de les demandes de la ciutadania, però també, per alguns sectors, com una estratègia institucional de contenir i limitar les protestes ciutadanes. És a dir, es pot interpretar paradoxalment com un acord de *canalització de les mobilitzacions* i la ciutadania per a fer-se càrrec de les seues pròpies demandes, per mitjà d'una constitució nova redactada per ells, o com a contenció institucional al moment constituent desplegat en l'esclat social. Max Weber (1992) defineix el poder com l'habilitat d'un actor per a imposar la seua voluntat malgrat la resistència d'uns altres, i destaca el caràcter forçós i coercitiu d'aquest element bàsic de l'estructura social. En aquest marc, l'acord va ser un exercici de poder institucional. El poder de l'acord amb consens, en aquest sentit, va legitimar l'autoritat de conduir l'esclat per la via institucional de la política, institucionalitzant o contenint, segons la interpretació que se'n faça, la voluntat de la

4 El procés constituent es va dur a terme al llarg de 2020 i part de 2021, amb l'elecció dels constituents el maig de 2021. En aquesta elecció, es va garantir la paritat de gènere i la representació de pobles indígenes, la qual cosa va marcar una fita històrica en la participació política a Xile i es va produir una àmplia majoria dels sectors afins a les demandes de les mobilitzacions i l'esclat d'octubre de 2019. La Convenció Constitucional va començar els seus treballs el juliol de 2021 i el seu text, que expressava fidelment el conjunt de demandes plantejades en les mobilitzacions, va ser rebutjat àmpliament amb un 61,7 %, el setembre de 2004, en referèndum nacional per a aprovar-lo. El procés constituent no sols va ser l'eixida institucional davant de la crisi de 2019, sinó que va ser l'eix sobre el qual va girar la política i la societat en els últims dos anys i l'eix del procés transformador en general (Garretón, 2022), la qual cosa demostra la gravetat de la derrota.

societat. Els grups dominants o elits han buscat defensar i estabilitzar la crisi. Tal com s'ha observat en les investigacions de Fourcade i Babb (2002) i Schneider (2009), en països considerats d'economies perifèriques, el rol de les elits i el poder ha sigut central en el canvi i les continuïtats, i l'Acord podria ser vist des d'aquesta òptica de contenció o cooptació de les alternatives més radicals de canvi (Morales-Olivares, 2016). Però també com un triomf de les mobilitzacions per a exercir un poder institucional (Garretón, 2021a; b; c) en l'exercici del qual podrien vèncer o fracassar.

ELS LÍMITS DE LA DEMANDA TRANSFORMADORA

La impugnació del moviment al sistema polític i econòmic en conjunt pot entendre's com la tensió entre dues maneres, cadascuna incompleta, d'entendre la democràcia. D'una banda, l'heretada del segle passat, amb el que es denomina classe política dirigent i basada en institucions, de les quals la principal és el vot ciutadà per a triar els seus representants i el govern i, en els últims temps, també prendre decisions directament a través de plebiscit. D'altra banda, la que emergeix a partir de les transformacions en els estils de vida, la democràcia comunicacional, directa i experiencial (és a dir, com l'expressió més acabada de la crisi d'època), i que tendeix a impugnar la classe política dirigent. L'èxit d'un projecte transformador en democràcia depèn de la capacitat de considerar els dos pols de la tensió, perquè, d'una banda, no hi ha «la» política institucional, sinó que aquesta és diferent segons la manera en què actuen els diversos actors de l'espectre polític, per la qual cosa no sempre és adequat el terme *classe política*, vàlid només quan els diversos actors actuen com un sol bloc davant de la societat. De l'altra, la democràcia «experiencial», si no s'accepta en les institucions, pot transformar-se en lluites sectorials i identitàries sense mecanismes de resolució.

La via per la qual la societat xilena va traslladar les reivindicacions socials al món polític va ser

l'obertura d'un procés constituent a partir d'un plebiscit convocat pel poder públic i la classe política impugnada.⁵ Però la particularitat d'aquesta convocatòria era que retornava a la ciutadania que es va expressar en l'esclat la capacitat de decisió sobre la nova Constitució. Si bé és cert que la democràcia ha patit canvis substantius perquè la base social sobre la qual s'edificava ha mutat, aquesta no ha fet emergir una proposta hegemònica nova capaç d'afermar-se i que puga expressar-se a través de les institucions, amb el que això comporta quant a la seua transformació. Més aïna s'han combinat formes de participació directa, cooperativa i comunitària, amb un intent de regeneració política institucional que transcorre dins del sistema polític sense transformar-lo (Garretón, 2021c). De manera que la pregunta pendent és si l'acord polític entorn d'un procés constituent institucional, i el contingut del qual queda a càrrec de la ciutadania, serà part de la conjuntura crítica que podrà iniciar un procés constituent democràtic de caràcter refundacional (Garretón, 2023) o si es tractarà, en canvi, de la prolongació del marc institucional existent.

La rellevància d'aquesta pregunta té relació amb la profunditat de la paradoxa que planteja l'Acord, subscrit pel Govern i l'oposició. En efecte, la crisi política i social que estava travessant Xile és una crisi general d'hegemonia que exigeix a la classe dominant neoliberal i a la seua elit política acceptar canvis profunds en la institucionalitat

5 És important considerar que, a la publicació d'aquest article, està en marxa l'actual procés de redacció de la Constitució per a Xile. El procés constituent a Xile de 2023, oficialment denominat Procés Constitucional 2023, és el procediment per a redactar una nova proposta de Constitució Política de la República de Xile després del triomf de l'opció «Rebuig» en el plebiscit constitucional de 2022, que va descartar l'anterior text proposat per la Convenció Constitucional. El procés es durà a terme mitjançant tres organismes creats especialment per a l'ocasió: la Comissió Experta, que desenvoluparà un avantprojecte de text constitucional; el Consell Constitucional, que aprovarà i podrà modificar aquest text, i el Comitè Tècnic d'Admissibilitat, que actuarà com a àrbitre quan hi haja requeriments sobre propostes de normes que podrien infringir normatives.

i el model econòmic heretat de la dictadura i la transició a la democràcia, la qual cosa sembla improbable, perquè aquesta crisi d'hegemonia no ha implicat la desaparició o disminució de la presència d'aquests grups en el poder. Això implica un desafiament major davant les dificultats que han tingut els nous grups i moviments socials per a crear consensos majoritaris sobre principis fonamentals (Garretón, 2021c). L'absència d'un consens, almenys sobre les qüestions fonamentals d'un «nou acord social», deixa les portes obertes perquè els sectors més conservadors de l'elit política intenten una restauració institucional, per tal d'imposar-se sobre el moment constituent i l'aspiració refundacional.

Des de la perspectiva del Govern de Piñera, la proposta d'una constitució nova en un inici el que pretenia era canalitzar el malestar social a partir de l'estratègia d'un enfrontament contra «la delinqüència», intentant circumscriure el nou procés a l'antiga institucionalitat, sobretot com una reacció a l'augment de la violència. De fet, en un principi, el que va caracteritzar la reacció de l'elit governant va ser l'immobilisme i la perplexitat, cosa que va canviar solament una vegada que la violència vandàlica que va acompanyar el procés de mobilització va començar a empitjorar (Garretón, 2021c). En una conferència per part del president Piñera en cadena nacional, es declarava la guerra a un «enemic poderós, implacable, que no respecta res ni ningú, que està disposat a usar la violència i la delinqüència sense cap mena de límit».⁶ Des de la perspectiva del Govern, del que tractava l'acord era de restaurar la normalitat institucional

i posar fi a la violència i als considerats com a actes de delinqüència des de la institucionalitat.⁷

La Constitució continua sent el nucli en disputa per on s'ha conduït el malestar social. Davant el procés constituent iniciat, truncat i tornat a iniciar, els seus desafiaments de futur i el seu eventual impacte en la societat xilena, és pertinent distingir entre *constitució* i *text constitucional*: el *text constitucional* és la Carta Magna que ordena el conjunt de normes i lleis, les quals deriven la seua legitimitat d'aquesta. Mentre que *constitució* fa referència a la reordenació i redefinició dels marges d'una determinada forma d'organització social en conjunt, la que forçosament barreja la novetat amb algunes restes del passat, però amb la meta d'un canvi de rumb. Un impuls refundacional. I, en aquest sentit, un *moment constituent* no fa referència únicament al canvi d'un text constitucional per un altre (ja que aquest canvi pot produir-se sense modificar l'ordre social), sinó que es refereix a la institució de noves normes i relacions socials emanades de la societat que es dona a si mateixa la possibilitat d'una transformació (Garretón, 2021a; 2023; Morales-Olivares, 2021).

CONCLUSIONS

En vista de la revisió anterior, i en relació amb l'objectiu d'aquest article orientat a analitzar les possibilitats que van emergir després del 18 d'octubre de 2019, en primer lloc, és possible afirmar que, encara que es van consolidar esforços per a superar el disseny institucional del neoliberalisme plasmat constitucionalment, encara que les protestes xilenes van ser efectives per a generar i tematitzar problemes des de la ciutadania, no ha sigut possible instal·lar

6 «President Piñera: "Estic segur que, amb la unitat de tots els xilens, derrotarem els violents i recuperarem el país en pau i el país amb llibertat que tots volem"», Presidència de la República, 20/10/2019. Disponible en <https://prensa.presidencia.cl/comunicado.aspx?id=103689>. També es va buscar l'aprovació al Congrés de la Llei antiencaputxats, una llei que sancionava els manifestants que cobrien els seus rostres emulant la clàssica imatge del Moviment Zapatista, que gran part del moviment va entendre com un intent de dotar de més capacitat repressiva la policia xilena.

7 Hi ha diferents modalitats de violència que es van viure a Xile durant l'esclat. D'una banda, la més visibilitzada mediàticament van ser els saquejos i els assalts al comerç. De l'altra, la coneguda com a «primera línia», que corresponia a grups heterogenis en la seua composició, que acompanyaven les marxes i vetlaven pel seu desplegament. Finalment, la violència de l'Estat, de tipus estructural, que es va imposar des de l'inici amb actes de violació dels drets humans (Garretón, 2021b: 19-20).

el principi d'un nou ordre econòmic social que superés el model instal·lat per la dictadura, és a dir, el «neoliberalisme amb característiques xilenes»; el qual es manté sense aparents canvis malgrat les mobilitzacions. Podríem afirmar amb això que roman una continuïtat. Si bé va generant alguns canvis parcials en l'ordre social neoliberal, no s'ha aconseguit superar l'estructura del sistema. La realitat continua sent el manteniment del model neoliberal corregit xilé, en el qual el Govern de Gabriel Boric i l'esquerra han intentat noves transformacions que han xocat al Parlament, on el Govern és minoritari.

En relació amb el segon objectiu relatiu a l'emergència d'una possible nova relació entre política institucional i moviment social, podem afirmar que estem davant d'una nova situació il·lustrada en el fet que les demandes de les mobilitzacions expressades en l'esclat i triomfants en el text constitucional plebiscitat el setembre de 2022 van ser derrotades per la mateixa ciutadania, la qual cosa ha significat un cert replegament de les mobilitzacions. Precisament ací sembla radicar un dels grans problemes de la reconstrucció d'una relació política-societat: ni els actors polítics d'esquerra i centre, aquest últim pràcticament desaparegut

orgànicament, han pogut entendre totalment les noves demandes de la ciutadania dels dos últims anys o, almenys, expressar-les en un projecte polític, ni els moviments socials, amb excepcions, van entendre que hi ha un espai de la política que no pot reduir-se a la suma de subjectivitats i demandes individuals i grupals.

En la situació actual sorgeix la possibilitat d'un projecte de restauració conservadora per part d'un sector de la dreta amb majoria en el nou procés constituent. La possibilitat d'enfrontar-s'hi amb èxit no radica en l'oposició entre política institucional i moviment social, sinó en la capacitat de construir, d'una banda, un projecte d'esquerra i associat amb el centre que done compte d'elements transformadors estructurals, però que incloga les preocupacions quotidianes dels diversos sectors socials i incorpore la problemàtica ideològica. D'altra banda, cal un procés de revinculació d'aquests actors amb els moviments socials en els quals tots dos han de reconèixer la seua autonomia i, al mateix temps, l'absoluta necessitat de l'altre. Acabem assenyalant que, malgrat ser minoritari, fins ara el Govern del president Boric ha significat un avanç parcial en tots els punts plantejats.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Ahumada, J. M. (2019). *The political economy of peripheral growth: Chile in the global economy*. Nova York: Palgrave Macmillan.
- Akram, H. (2020). *El Estallido. ¿Por qué? ¿Hacia dónde?* Santiago de Xile: Ocho libros editores.
- Alvarado Espina, E., Morales-Olivares, R., i Rivera Vargas, P. (2019). Radicalizar la democracia desde los movimientos sociales. Los casos comparados de Podemos en España y del Frente Amplio en Chile. *Revista Izquierdas*, 48, 87-105.
- Alvarado Espina, E., Morales-Olivares, R., i Rivera Vargas, P. (2020). El partido-movimiento como expresión de la democracia radical. Emergencia y consolidación de Podemos en España y Revolución Democrática en Chile. *Política y Sociedad*, 57(1), 21-43.
- Araujo, K. (ed.) (2019). *Hilos tensados. Para leer el octubre chileno*. Santiago de Xile: Editorial Usach.
- Atria, F. (2013). *El otro Modelo: del Orden Neoliberal al Régimen de lo Público*. Santiago de Xile: Debate.

- Beckert, J. (2019). The exhausted futures of neoliberalism. From promissory legitimacy to social anomy. *Journal of Cultural Economy*.
- Bril-Mascarenhas, T., i Madariaga, A. (2017). Business power and the minimal state: the defeat of industrial policy in Chile. *The Journal of Development Studies*, 1-20.
- Fernández, V. (2020). Resistencia, reinención y soberanía: Imágenes de la democracia en participantes de movilizaciones socioambientales chilenas. *Revista Cuaderno de Trabajo Social*, 14(1), 92-119.
- Ffrench-Davis, R. (2003). *Entre el neoliberalismo y el crecimiento con equidad: Tres décadas de política económica en Chile*. Santiago de Xile: LOM Ediciones.
- Foucault, M. (2007). *El nacimiento de la biopolítica. Curso en el Collège de France (1978-1979)*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Fuentes, C. (2021). *La transición inacabada. El proceso político chileno (1990-2020)*. Santiago de Xile: Catalonia.
- Gárate Chateau, M. (2012). *La revolución capitalista en Chile (1973-2003)*. Santiago de Xile: Ediciones Universidad Alberto Hurtado.
- Garretón, M. A. (1983). *El proceso político chileno*. Santiago de Xile: Flacso.
- Garretón, M. A. (1990a). La Posibilidad democrática en Chile. Condiciones y desafíos. En A. Stüven (ed.), *Democracia Contemporánea. Transición y Consolidación*. Santiago de Xile: Ediciones Universidad Católica de Chile.
- Garretón, M. A. (1990b). La redemocratización política en Chile. Transición, inauguración y evolución. *Estudios Públicos*, 42, 101-133.
- Garretón, M. A. (1994). Transición incompleta y régimen consolidado. Las paradojas de la democratización chilena. *Revista de Ciencia Política*, 16(1-2), 21-32.
- Garretón, M. A. (1997). Revisando las transiciones democráticas en América Latina. *Nueva Sociedad*, 148, 20-29.
- Garretón, M. A. (2003). *Incomplete Democracy*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Garretón, M. A. (2012). *Neoliberalismo corregido y progresismo limitado. Los gobiernos de la Concertación en Chile, 1990-2010*. Santiago de Xile: CLACSO.
- Garretón, M. A. (2016a). La ruptura entre política y sociedad. Una introducción. En M. A. Garretón (coord.), *La gran ruptura. Institucionalidad política y actores sociales en el Chile del siglo XXI* (p. 11-20). Santiago de Xile: LOM i Fundación Friedrich Ebert.
- Garretón, M. A. (2016b). Crisis de representación, movilizaciones sociales y elecciones presidenciales 2013 en Chile. En F. Mayorga (ed.), *Elecciones y legitimidad democrática en América Latina*. La Paz: CESU-UMSS, CLACSO, IESE i Plural editores.
- Garretón, M. A. (2020a). Sobre el estallido social en Chile: una conversación con Manuel Antonio Garretón. *Boletín Imaginación o Barbarie*, 20, 23-41.
- Garretón, M. A. (2021a). Por qué el proceso constituyente es “refundacional”. *Mensaje*, 696, 38-41.
- Garretón, M. A. (2021b). Introducción. Reflexiones sobre movimientos sociales, estallido y proceso constituyente. En M. A. Garretón (coord.), *Política y movimientos sociales en Chile. Antecedentes y proyecciones del estallido social de octubre de 2019*. Santiago de Xile: LOM i Fundación Friedrich Ebert.
- Garretón, M. A. (2021c). Del “Estallido” al Proceso Refundacional. El Nuevo Escenario de la Sociedad Chilena. *Asian Journal of Latin American Studies*, 34(2), 39-62.
- Garretón, M. A. (2023). Interrogantes sobre la continuidad o interrupción de un proceso transformador. En F. Zerán (ed.), *De triunfos y derrotas: narrativas críticas para el Chile actual* (67-73). Santiago de Xile: LOM.
- González, F., i Madariaga, A. (2018). *La constitución social, política y moral de la economía chilena*. Santiago de Xile: RIL editores.
- Gutiérrez, F. (2020). Preparando el estallido social: La revitalización de la protesta laboral en Chile (2006-2019). *Observatorio Económico*, (149), 4-6.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Harvey, D. (2007). *Breve historia del neoliberalismo*. Madrid: Akal.
- Hernández, S. M. (2011). La ciberpolítica de los movimientos sociales en Chile: algunas reflexiones y experiencias. *Revista Anales Séptima Serie*, 2, 87-104.
- Huneus, C. (2014). *La democracia semisoberana: Chile después de Pinochet*. Santiago de Xile: Taurus.

- Joignant, A., Morales, M., i Fuentes, C. (2017). Malaise in Representation: Attitudes, Beliefs, Behaviors, and Causalities. En A. Joignant, M. Morales, i C. Fuentes (ed.), *Malaise in Representation in Latin American Countries* (1-43). Nova York: Palgrave Macmillan US.
- Luna, J. P. (2008). Democracia, gobierno y partidos: Introducción a Lapop Chile 2008. *Revista de ciencia política*, 28(3), 115-141.
- Luna, J. P. (2016). Delegative Democracy Revisited: Chile's Crisis of Representation. *Journal of Democracy*, 27, 129-138.
- Madariaga, A. (2019). La Continuidad del Neoliberalismo en Chile: Ideas, instituciones e intereses. *Revista De Estudios E Pesquisas Sobre As Américas*, 13(2), 81-113.
- Madariaga, A. (2020). *Neoliberal Resilience: Lessons in Democracy and Development from Latin America and Eastern Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Mayol, A. (2019). *Big bang. Estallido social 2019*. Santiago de Xile: Catalonia.
- Mayol, A., i Vidal, F. (2021). Aporías del proceso refundacional chileno. *Revista De Ciencias Sociales Ambos Mundos*, 2, 37-46.
- Millaleo, S., i Velasco, P. (2013). *Activismo digital en Chile*. Santiago de Xile: Fundación Democracia y Desarrollo.
- Morales-Olivares, R. (2015). Inconsistencies between Social-democratic Discourses and Neo-liberal Institutional Development in Chile and South Africa: a Comparative Analysis of the Post-authoritarian Periods. En P. Wagner (ed.). *African, American and European trajectories of modernity: past oppression, future justice?*. Edimburg: Edinburgh University Press Annual of European and Global Studies, vol. 2.
- Morales-Olivares, R. (2016). Veinte años de las transiciones democráticas en Chile y Sudáfrica: Una mirada de las continuidades post autoritarias. *Revista Políticas Públicas*, 9(2), 23-47.
- Morales-Olivares, R. (2021). Nueva Constitución y democracia plebeya: La importancia del debate normativo en la Convención Constituyente de Chile. *Revista Alternativa*.
- Morales-Olivares, R. (2023). Trajectories of ruling ideologies in post authoritarian Chile: The consolidation of neoliberalism. En F. Lagos, y P. Baisotti (ed.). *Ideology, Post Ideology and Anti Ideology in Latin America. Reflections from the Last Decade*. Londres: Editorial Zed Books Bloomsbury.
- Motta, S. C. (2008). The Chilean Socialist Party (PSCh): Constructing Consent and Disarticulating Dissent to Neo-liberal Hegemony in Chile. *The British Journal of Politics and International Relations*, 10, 303-327.
- Moulián, T. (1994). Limitaciones de la transición a la democracia en Chile. *Proposiciones*, (25), 25-33.
- Moulián, T. (1997). *Chile actual: anatomía de un mito*. Santiago de Xile: LOM-ARCIS.
- Palma, G. (2020). Por qué los ricos siempre siguen siendo ricos (pase lo que pase, cueste lo que cueste). *Revista de la CEPAL*, 132, 95-139.
- Peña, C. (2020). *Pensar el malestar. La crisis de octubre y la cuestión constitucional*. Santiago de Xile: Taurus.
- PNUD (2015). *Los tiempos de la politización*. Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo.
- PNUD (2017). *Desiguales. Orígenes, cambios y desafíos de la brecha social en Chile*. Santiago de Xile: Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo.
- Scholte, J. (1997). Global capitalism and the State. *International Affairs*, 73(3), 427-452.
- Siavelis, P. (2009). Enclaves de la transición y democracia chilena. *Revista de ciencia política*, 29(1), 3-21.
- Silva, E. (1992). Capitalist Regime Loyalties and Redemocratization in Chile. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 34(4), 39-76.
- Touraine, A. (2021). *La société de communication et ses acteurs*. París: Seuil.
- Undurraga, T. (2014). *Divergencias. Trayectorias del neoliberalismo en Argentina y Chile*. Santiago de Xile: Ediciones UDP.
- Unidad Social (2019). Una nueva constitución vía asamblea constituyente. Recuperat el 21 de juny de 2023 de <https://afa.uv.cl/attachments/article/41/Propuesta%20AC%20de%20Unidad%20Social%204%20dic.%202019.pdf>
- Vázquez, C. (2020). La restauración conservadora en América Latina. *Nueva Época*, 14(48), 195-209.
- Vergara, J. (2005). La utopía neoliberal y sus críticos. *Utopía Y Praxis Latinoamericana*, 10(31), 37-62.

NOTA BIOGRÀFICA

Manuel Antonio Garretón

Sociòleg i polític. Llicenciat en Sociologia a la Universidad Católica de Santiago i doctorat de l'École des hautes études en sciences sociales, a París. Des de 1994 és professor titular del Departament de Sociologia de la Facultat de Ciències Socials de la Universidad de Chile. Premi Nacional d'Humanitats i Ciències Socials en 2006, Xile. Participa activament en el debat politicointel·lectual i cultural de Xile i Amèrica Llatina, en l'oposició als règims militars, en els processos de renovació socialista, en la transició democràtica i en el nou període democràtic.

Rommy Morales-Olivares

Professora i investigadora Margarita Salas EU. Departament de Sociologia, Universitat de Barcelona. Doctora en Sociologia, Socioeconomia i Estudis Estadístics, Universitat de Barcelona. Màster en Investigació Social, Universitat Autònoma de Barcelona. Postgrau en Democracy & Diversity Studies, New School of Social Research. Màster en Economia Aplicada, Universitat Alberto Hurtado. Llicenciada en Sociologia, Universitat Alberto Hurtado, Xile. Investigadora associada, Departament de Sociologia, Witwatersrand University. Les seues línies de recerca són les metodologies de recerca comparada, les transformacions socioeconòmiques en el sud global, la teoria social contemporània i l'anàlisi de gènere.

